

De portiek van de bureu

De portiek van de buren

Verbeeldingen van 'denken' in de Oudheid

David Rijser

AUP

Afbeelding omslag: Reyer Jacobsz. van Blommendael, *Socrates, zijn twee vrouwen en Alcibiades*, ca. 1655, Museum voor Schone Kunsten, Straatsburg
Ontwerp omslag: Studio Jan de Boer
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 845 3
e-ISBN 978 90 4854 055 6 (pdf)
e-ISBN 978 90 4854 056 3 (ePub)
NUR 683

Uitgeverij AUP is een imprint van Amsterdam University Press.

© David Rijser / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2018

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoud

Preambule	7
I. De naakte feiten	12
II. Echte Grieken denken niet – ze praten	22
III. Hare Krishna, hare hare	36
IV. Wat een portret	43
V. Denken doe je in het Latijn	69
Dankwoord, verantwoording en literatuur	86
Namenregister	92

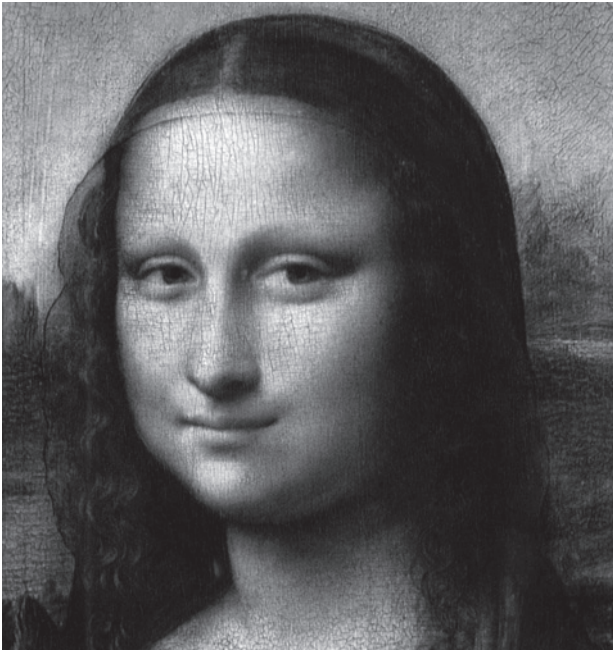
Preamble

It is a beauty wrought out from within upon the flesh. [...] Set it for a moment beside one of those white Greek goddesses or beautiful women of antiquity, and how would they be troubled by this beauty, into which the soul with all its maladies has passed!

– Walter Pater over *Mona Lisa*, 1893

In 1893 vermoedde Walter Pater, als classicus verbonden aan de universiteit van Oxford en daar leermeester van onder meer Oscar Wilde, dat het geestelijk leven van de geportretteerde op Leonardo da Vinci's *Mona Lisa* fundamenteel verschilde van dat van de beelden die we uit de klassieke Oudheid over hebben. De schoonheid van *Mona Lisa* gaf er namelijk in tegenstelling tot antieke 'schoonheden' blijk van, zo suggereerde Pater, dat de bezitster ervan een 'ziel' had: *how would they* [i.e. Griekse godinnen of antieke mooie vrouwen] *be troubled by this beauty, into which the soul with all its maladies has passed!*

Pater was zijn tijd vaak ver vooruit. Ook in dit geval zou de paradox waar hij op wees een belangrijke rol gaan spelen in de twintigste eeuw die op aanbreken stond toen hij dit schreef, en wel in de discussies over het denken in de oudheid. Die paradox was dat het ontbreken van een ziel onmogelijk te rijmen leek met de reputatie van de antieke wereld als het om het denken ging: de Grieken waren immers de uitvinders van de filosofie, en de Romeinen hadden, met Marcus Aurelius, zelfs een filosoof op de keizerstroon gehad! En hoe kon je nu denken zonder een ziel? Over die vraag, en over hoe we dan wel aan een ziel zijn gekomen als we die niet hadden, gaat dit essay. Het gaat over 'denken',

Leonardo da Vinci, *Mona Lisa*, 1503. Louvre, Parijs (detail)

niet *per se* over filosofie – dat is, zo zal blijken, geenszins hetzelfde.

Dat het antieke denken onder de naam filosofie lang normgevend is gebleven is zonneklaar. Nog maar een paar decennia na Pater kon een geleerde van naam, Alfred Whitehead, in *'the other place'*, Cambridge, nog zelfverzekerd verklaren dat de westerse filosofische traditie het best gezien kon worden als een serie voetnoten bij het werk van Plato. Whitehead is om die opmerking waarschijnlijk vaker geciteerd dan om de toch vrij essentiële *Principia Mathematica* die hij met zijn leerling Bertrand Russell schreef.

Klassiek Griekse vrouwenbuste, type 'Aphrodite van Melos'. Louvre, Parijs

Ook zeer kort geleden nog voer onder de vlag 'Grote denkers' op de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam een cursus antieke filosofie. De samenstellers namen kennelijk stilzwijgend aan dat denkers filosofen waren en dat de grootste filosofen antieke filosofen waren. Niemand, voor zover ik weet, heeft er ooit tegen gepesteeerd.

Maar wie nu online 'grote denkers' gaat zoeken ziet een ander beeld. Je krijgt direct, zoals dat gaat op het internet, treffers met 'hitlijsten' van denkers. Daarop zijn antieke denkers minder sterk vertegenwoordigd dan ze vroeger zouden zijn geweest. De modernen zijn nadrukkelijk in opmars, en de exacte wetenschappers trouwens ook. Daarnaast blijken grote, visionaire kunstenaars nu ook onder de 'denkers' te worden geschaard. En natuurlijk worden niet-westerse denkers steeds belangrijker. In plaats van Plato en Aristoteles, kortom, vind je steeds vaker een Einstein of Shakespeare, Leonardo da Vinci of Confucius.

Het belang van het klassieke denken lijkt in korte tijd dus minder vanzelfsprekend geworden. In een globaliserende wereld lijkt die vanzelfsprekendheid ineens misschien zelfs een beetje arrogant. Is dat terecht, of ten minste logisch? Om dat te beoordelen loont het de moeite eens stil te staan bij de vraag die Pater impliciet opriep: is 'denken' voor ons wel hetzelfde als het voor mensen in de Oudheid was? Wat betekende dat denken in de Oudheid eigenlijk? Zat op elke straathoek een filosoof? En vooral: wat dacht men dan zoal in de Oudheid, en hoe dacht men dat?

Dat is niet zo makkelijk te zeggen. Je kunt vrijwel nooit zien wat iemand denkt. En *als* mensen al zeggen wat ze denken hoeven ze de waarheid niet te spreken. Als bronnen blijken de beelden en teksten uit de Grieks-Romeinse wereld waar we op zijn aangewezen bovendien problematisch omdat ze, zoals we zullen zien, veel minder denken tonen en veel minder over denken zeggen dan je zou verwachten. Toch kunnen ze ons enorm veel vertellen. Bijvoorbeeld over het profiel van antieke 'denkers' in de teksten die hen beschreven: wat vond men van denken en denkers? Ook kunnen we heel veel zien aan de manieren waarop wat mensen denken in teksten wordt uitgedrukt.

De dalende populariteit van antieke denkers en antiek denken nu zou in ieder geval niet te wijten moeten zijn aan geborneerdheid in de Oudheid zelf. Ook toen vond men namelijk al dat bijzondere dichters als grote denkers moesten worden beschouwd; dat er in dit opzicht geen verschil was tussen alfa's en bèta's, eenvoudig omdat het verschil tussen alfa en bèta nog niet bestond; en dat menig groot denker zijn wijsheid uit het Oosten had gehaald. Heel moderne opvattingen dus: zo ouderwets waren ze ook weer niet, die antieken. Maar wel keken ze anders tegen de feiten aan, die wij zo belangrijk vinden.